

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС ЖУРНАЛУ «ЛЕМКІВЩИНА» (ДІАСПОРНИЙ ПЕРІОД)

В статті досліджено польсько-українську проблематику на сторінках журналу «Лемківщина». З'ясовано, що міжнаціональна тематика була представлена у всіх рубриках часопису та сфокусована на періодах Другої Речі Посполитої, Другої світової війни та перших повоєнних роках.

Ключові слова: «Лемківщина», польсько-українські стосунки, історична пам'ять, лемкознавство, депортації, українська діаспора.

Польсько-український конфлікт 20–40-х років ХХ ст. визнаний дослідниками одним із найбільш гострих етнічних протистоянь на теренах Центрально-Східної Європи. Причиною цього було небажання польських політиків початку минулого століття відмовитися від імперських планів реставрації Польщі в межах старої Речі Посполитої, котре зіштовхнулося з природним бажанням українців бути господарями своєї долі на етнічних землях Галичини та Волині. Поряд із доброю поінформованістю як представників експертного середовища, так і широких кіл громадськості цими трагічними подіями, надалі малознаною є доля лемків у ті буремні часи. Натомість, будучи «західним бастионом українства», саме русини виявилися в епіцентрі польсько-українського протистояння з усіма руйнуючими наслідками для своєї духовної та матеріальної екзистенції. Польська міжвоєнна адміністрація була рішуче наставлена на денационалізацію лемків, вважаючи небезпекою існування українського анклаву на нібито питомо польській етнічній території. Не залишили спроб винародовити лемків і функціонери Польської народної республіки. В підсумку, це призвело до багатьох трагічних подій, включно з насильницькими переселенськими акціями, що мали всі ознаки етноциду.

На сторожі пам'яті тих трагічних подій і став журнал «Лемківщина», котрий від 1979 р. щокварталу виходив у Нью-Йорку, а після здобуття Україною незалежності був перенесений на рідну землю. Його дописувачі, відчуваючи зацікавленість польських та радянських ідеологів у замовчуванні та витісненні з наукового дискурсу лемківських сторінок польсько-українського протистояння, особливу увагу відводили трансляції від покоління до покоління русинської пам'яті про ті складні часи в історії власного субетносу. Тож у короткому часі «Лемківщина» перетворилася на правдивий літопис трагедії лемків у першій половині ХХ ст. – унікальний як за широтою охопленої проблематики, так і глибиною її осмислення.

З огляду на це, журнал «Лемківщина» тривалий час перебуває у полі зору дослідників русинського субетносу. Покликання на опубліковані в ньому матеріали чи згадки про видання містяться у працях багатьох сучасних лемкознавців. Разом із тим, до цього часу не було спеціальної спроби відтворити евристичний потенціал опублікованих на шпальтах «Лемківщини» дописів для реконструкції польсько-українських взаємин у першій половині ХХ ст. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження. При цьому ми сфокусуємося на діаспорному періоді існування журналу, коли потреба плекання складної історичної пам'яті лемків мала особливу значущість для української нації.

Збереження та трансляція пам'яті про польсько-українську боротьбу на лемківських землях, як спеціальне завдання русинського часопису, було вказане вже у зверненні редакційної колегії до своїх читачів. Зокрема, у ньому наголошувалося на потребі боротьби «з ворожими польськими [...] облудними ідеями» – себто намаганнями імперськи налаштованої частини польського політикуму використати лемків для розколу єдності українського народу в його етнографічних межах розселення та багатоманітній єдності регіональних ідентичностей¹. З огляду на це, членам редакційної колегії видання присвячувало завдання «охоронити» русинів від нівелюючої їх національну ідентичність політики польської влади². Іншою важливою метою видавці журналу вважали контрпропаганду як необхідну реакцію на ідейні диверсії з боку польських політиків різних партійних кольорів, що об'єдналися у своєму пориві «защіплювати

почуття меншовартости серед української молоді і підсичувати традиційну польську погорду і ненависть до всього що українське»³.

Проблематика польсько-українських відносин була широко представлена практично у всіх рубриках «Лемківщини». При цьому відзначимо, що рубрикація журналу стала предметом багатолітнього творчого пошуку для його редакторів, що у щільному спілкуванні зі своїм читачем осмислювали оптимальну логіку у добиранні та групуванні матеріалу. Особливо помітно між-національними сюжетами були насичені рубрики «Культура і мистецтво», «З Лемківщини і про Лемківщину» та «Спогади».

Найбільш вагомий комплекс міжнаціональної проблематики на сторінках «Лемківщини» був зосереджений на осмисленні трагедії русинського етносу у часи існування Другої Речі Посполитої та в роки Другої світової війни. При цьому конфлікт між лемками та загарбниками їхніх земель поляками був, твердили дослідники, визначений наперед. Адже лемки одностайно відкинули претензії поляків на лемківські терени після розпаду Австро-Угорської імперії. Короткотривалий період власної незалежності, втілений у Команецькій республіці, Катерина Мицьо назвала «лемківським Зривом»: це був час, коли лемки, відчувши свою єдність з українцями інших теренів, самі почали будувати своє життя в надії на близьке єднання в соборній державі. Але поразка Визвольних змагань у Києві та Львові зробила безвиглядною боротьбу лемків з переважаючими польськими силами. І хоча результат протистояння виявився фатальним для лемків, сам факт короткотривалої незалежності мав визначний мобілізаційний ефект. На сторінках журналу К. Мицьо писала: «Хоч визвольна боротьба на Лемківщині (як і в цілій Україні), не принесла довготривалих наслідків, то вона мала цю добру сторінку, що духово розбудила і заактивізувала політично нашу землю і всупереч всім перешкодам, український національний світогляд на Лемківщині перемиг. Національна зрілість лемків проявилась в їх масовій участі і безприкладному героїстві в рядах УПА»⁴.

У фокус уваги дослідників польсько-українських взаємин у першій половині ХХ ст. потрапили дії з насильницької денаціоналізації лемків у 1920–1930-х рр., акції спланованого руйнування церков і пам'яток архітектури та мистецтва, ґвалтовні утиски русинів окупантами різних кольорів у роки воєнного лихоліття. Цій проблематиці були відведені історичні студії Володимира Бородача⁵, Михайла Брика-Дев'ятницького⁶, Григорія Лемка⁷, Павла Лопати⁸ та ін.

Зберігаючи пам'ять про поруйновані польським, фашистським та більшовицьким окупаційними режимами оселі, редакція журналу запровадила традицію публікації краєзнавчих екскурсів про історичні лемківські села. Це була своєрідна мартирологія лемківського світу, що значною мірою існував лише у пам'яті самих русинів. Особливою оригінальністю вирізнялися історичні нариси про села Вільку⁹, Сянік¹⁰, Лісько¹¹, Мушина¹², Нове село¹³ та ін. Популярність таких нарисів у читацькому середовищі покликала до життя рубрику «Матеріали до історії Лемківщини». При цьому особливу цікавість серед читачів набули краєзнавчі нариси Ірини Богун, об'єднані в цикл «З мандрівки по західній Лемківщині».

Наступний за хронологією блок міжнаціональної проблематики був відведений осмисленню найбільш трагічної сторінки історії русинів – переселенським акціям, коли автохтонне населення силою вивозили з місць історичного проживання та згодом заселяли таким чином «зачищені» землі польськими колонізаторами. При цьому цілеспрямовано та брутално знищувалися пам'ятки сакральної та світської архітектури русинів, що робилося з метою витравити пам'ять про споконвічних господарів лемківських теренів. Цій проблематиці були відведені ґрунтовні статті Катерини Мицьо¹⁴, Володимира Пасічняка¹⁵, Івана Радя¹⁶ та ін.

Особистий досвід трагедії лемківського світу відкривався завдяки поширеній редакторами видання традиції публікації мемуарних і щоденникових матеріалів, як також і численних інтерв'ю з тогочасними лідерами діаспорного українства, котрі через переслідування були змушені емігрувати до американського континенту. Згадаємо тут для прикладу спогади Михайла Черешньовського¹⁷, Іванни Савицької¹⁸, Володимира Ольговича¹⁹, Наталії Леонтович-Башук²⁰, Омеляна Мазурика²¹, Івана Корнафеля²², Олекси Галушцака²³, Богдана Морохівського²⁴ та Ярослави Філь-Марти²⁵.

Поряд із суто історіографічними та мемуарними текстами, трагедія лемківського субетносу знайшла своє відображення також у художній формі – поезії, малій прозі та народних піснях. Найбільш популярними авторами серед читачів «Лемківщини» були Антон Верба²⁶, Євген Герасимович²⁷, Іван Головачак²⁸, Марія Остромира²⁹, Інна Савицька³⁰ та ін. Згадаємо також, що «Лемківщина» вирізнялася багатством ілюстративного матеріалу, котрий знайомив читача з призабутими чи знищеними окупантами пам'ятками сакрального та побутового будівництва русинів.

Врешті, помітне місце в журналі було відведено актуальній проблематиці – обороні культурних і громадських прав лемків на території їх компактного проживання в повоєнний час. Змальовуючи масштаби новітньої біди лемків, редактори журналу писали: «Після насильного виселення в роках 1945–1947, ситуація українців в Польщі радикально змінилася. Зникли з поверхні землі українські села, а тим самим немає вже українських парафій в колишньому розумінні того слова. Адміністраційним способом відбувається послідовне нищення решток українських культурних пам'яток, включно із зміну тисячолітніх назв українських сіл і міст на польські. Наступ на українців в Польщі іде з різних напрямів, які інколи хоч себе взаємно побоюють, але відносно українського питання доповняються»³¹.

Присвячені цій болісній для русинів проблемі матеріали друкувалися в рубриці «Хроніка Лемківщини й Посяння», поділеній на дві промовисто названі підрубрики – «На рідній землі» та «На чужині». При цьому особлива увага редколегії була прикута до становища земляків на території Польщі, керівництво котрої й надалі, попри зміну політичного кольору, займалося примусовою асиміляцією русинського субетносу та руйнуванням історичної пам'яті українців через масовану пропаганду. Змальовуючи її розміри та небезпеку, дописувачі «Лемківщини» відзначали: «[...] Польський уряд при допомозі масових середників інформацій – радіо, преси, телебачення, кінофільмів і публіцистичної діяльності представляє українські визвольні змагання на протязі історії, а особливо під час II-ї світової війни в крайньо фальшивому світлі. Польське Міністерство Оборони Народової видало незчисленну кількість книжок і публікацій з українською тематикою, якими засипано всі книгозбірні і бібліотеки Польщі, випущено масу фільмів. В одних і других представляється героїв української визвольної боротьби як звироднілих садистів, обмежених тупоумів і злочинців. Здоровий розум підказує, що того роду фільми і книжки мають чітко намічену ціль [...]»³².

На сторінках журналу бачимо інформаційні звернення Івана Гвозди³³, публіцистичні нариси Валентина Мороза³⁴, Василя Гулькевича³⁵ та Василя Пасічняка³⁶, аналітичні доповіді Ореста Питляра³⁷ та Івана Сиротинського³⁸, а також багатьох інших лемківських публіцистів, котрі поширювали у вільному світі шокуючи уяву інформацію про ті надужиття, котрі влада комуністичної Польщі чинить стосовно автохтонного українського населення. Згадані русинські інтелектуали твердили, що політичні зміни в Центрально-Східній Європі після закінчення Другої світової війни довели українську меншину у польській державі до катастрофічної ситуації. Спроби радикального розв'язання «українського питання» шляхом обміну національних меншин, а відтак примусовим виселенням, довело до варварського знищення духовної та матеріальної культури невинного та мирного населення, часом навіть до його біологічного винищення, що вочевидь суперечить міжнародному визнанню потреби органічного розвитку національних груп, як і елементарним вимогам людяності, вже не говорячи про потребу налагодження добросусідських відносин між братніми народами у майбутньому.

Вказуючи на шляхи полагодження цієї ситуації, лемківські оглядачі акцентували увагу польських політиків на пильну потребу нормалізації польсько-українських взаємин: «Тільки надання і забезпечення українській національній меншині в Польщі повних прав на плекання й розвиток її українськості може стати першим кроком до добрих сусідських відносин між українською й польською націями. [...] Польські релігійні й світські чинники не можуть удавати, що питання української національної меншини в сучасній Польщі є розв'язане. Вони самі напевно найкраще здають собі з цього справу, бо це питання було й залишилося кісткою в їхньому горлі. Доки ситуація української національної меншини в Польщі не буде розв'язана згідно з вимогами цивілізованого людства, доти поляки будуть позбавлені морального права вимагати для себе цих самих меншинних прав, чи в імені цих принципів говорити, чи про них повчати інших»³⁹.

З огляду на сказане, стає зрозумілим, чому автори журналу з великою симпатією поставилися до польського опозиційного руху «Солідарність». Його лідери одностайно засуджували державну депортаційну та асиміляційну політику, класифікуючи її як терористичну стосовно корінного лемківського населення. Польські опозиціонери закликали комуністичну владу до відновлення гуманітарних прав української меншості та налагодження міжнаціонального діалогу. Особливого резонансу у лемківському світі набула опублікована у профспілковому тижневику «Солідарності» стаття Мацея Козловського із гострим засудженням акції «Вісла», що вперше показала, що й серед польської інтелігенції є тверезомислячі оборонці загальнолюдських прав національних меншин. Польський автор, зокрема, відзначив: «Та акція [«Вісла»], подібно як і цілий період боїв на східному прикордонні проти Української Повстанської Армії, це одна з «білих плям» у нашій найновішій історії. Цебто не бракує для цієї теми причинків, еляборатів, белетристичних оповідань і спогадів, але всі вони позначені нахабною однокістю і багато

в них недомовлень, що їх може завважити кожний читач. Без сумніву, ця боротьба, як і кожна інша громадянська війна, визначалася особливою жорстокістю... Але, чи навіть найбільші жорстокості лісових відділів і запеклість боротьби можна вважати виправданням того, щоб до всієї непольської людності тих теренів застосувати збірну відповідальність? Чи примусове виселення можна виправдувати конечністю ліквідації і так уже розбитих куренів УПА? А вже те, що акція «Вісла» поширилася й на ті терени Лемківщини, де ніколи не доходили відділи УПА, можна назвати тільки особливим беззаконням, а також, незалежно від інтенції, треба засудити кожне переслідування невинних людей тільки за їх етнічну приналежність чи мову»⁴⁰. У підсумку своєї важливої статті, М. Козловський наголосив на потребі повернення лемкам-українцям їхніх природних прав на рідномовне навчання, розбудову культурного життя, свободу віросповідання та творення мережі громадських інституцій. Принагідно відзначимо, що події, пов'язані з акцією «Вісла», були одним із найбільш популярних сюжетів на шпальтах «Лемківщини», а редакція журналу постійно нагадувала своїм читачам про цю чи не найбільш трагічну сторінку русинського минулого⁴¹.

Таким чином, здійснений аналіз дозволяє переконливо ствердити, що «Лемківщина» стала справжнім літописом лемківського світу, на сторінках якої багато місця було відведено польсько-українській проблематиці. При цьому відзначимо, що виконуючи функцію плекання історичної пам'яті, редактори журналу зовсім не змагалися до виставлення історичних поррахунків братньому польському народу, розуміючи потребу сепарації вчинків представників політичної влади від позиції звичайного громадянина. Тож присвячені польсько-українському протистоянню дописи слід розглядати також і як певне застереження тогочасній комуністичній владі польської держави – не повторити трагічних помилок минулого. Насамкінець зауважимо, що цей високий гуманістичний пафос «Лемківщини» вповні кореспондує із сучасним станом польсько-українського діалогу, ускладненому намаганнями певних кіл польського політикуму повернути конфліктну риторичку до міжнаціонального дискурсу.

¹ Дорогі земляки, широка українська громадо! // Лемківщина. – 1979. – Ч. 1. – С. 1.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Мицько К. Лемківщина в роках 1918–1919 // Лемківщина. – 1979. – Ч. 1. – С. 4.

⁵ Бородач В. Мартирологія українського Закерзоння // Лемківщина. – 1985. – Ч. 4. – С. 12–13.

⁶ Брик-Дев'ятницький М. Захована правда про Лемківщину // Лемківщина. – 1979. – Ч. 2. – С. 12–13.

⁷ Лемко Г. Концтабір у Яворжні // Лемківщина. – 1981. – Ч. 2. – С. 7–9.

⁸ Лопата П. Лемківська Голгота // Лемківщина. – 1982. – Ч. 2. – С. 5–7.

⁹ Селу Вілька – 400 років // Лемківщина. – 1979. – Ч. 2. – С. 2.

¹⁰ Сянік – старокняжа столиця Лемківщини // Лемківщина. – 1979. – Ч. 2. – С. 20.

¹¹ Лісько – столиця Бескидів Лемківщини // Лемківщина. – 1979. – Ч. 2. – С. 20.

¹² Богун І. Лемківське село Мушина // Лемківщина. – 1979. – Ч. 3. – С. 7–8.

¹³ Нове село // Лемківщина. – 1980. – Ч. 4. – С. 21.

¹⁴ Мицько К. До джерел шовінізму // Лемківщина. – 1979. – Ч. 2. – С. 7–8.

¹⁵ Пасічняк В. Лемківщина – західний бастион України // Лемківщина. – 1982. – Ч. 3. – С. 1–2; Пасічняк В. Лемківщина – західний бастион України // Лемківщина. – 1982. – Ч. 3. – С. 1–2.

¹⁶ Радь І. Історія двох родин // Лемківщина. – 1980. – Ч. 4. – С. 6.

¹⁷ Такий був початок – М. Черешньовський розповідає // Лемківщина. – 1979. – Ч. 1. – С. 10–12.

¹⁸ Савицька І. Як забілюють сади... (Із нарису-спогаду «Босоніж на лемківських стежках») // Лемківщина. – 1980. – Ч. 2. – С. 3–4; Савицька І. Як забілюють сади... (Із нарису-спогаду «Босоніж на лемківських стежках») // Лемківщина. – 1980. – Ч. 2. – С. 3–4.

¹⁹ Ольгович О. Незаписані записки // Лемківщина. – 1980. – Ч. 2. – С. 10–11.

²⁰ Леонтович-Башук Н. Розповідь старенької лемкині // Лемківщина. – 1980. – Ч. 2. – С. 14.

²¹ Омелян Мазурик про себе // Лемківщина. – 1981. – Ч. 2. – С. 4–5.

²² Корнафель І. Спомин підпільника // Лемківщина. – 1981. – Ч. 3. – С. 14–16.

²³ Галушак О. Спомин про минуле в Лемківщині // Лемківщина. – 1982. – Ч. 2. – С. 12–13.

- ²⁴ Морохівський Б. Ще один спогад з Лемківщини // Лемківщина. – 1985. – Ч. 4. – С. 15–16.
- ²⁵ Філь-Марта Я. Мої спомини з Лемківщини // Лемківщина. – 1987. – Ч. 4. – С. 4–6.
- ²⁶ Верба А. Лемківські оповідання // Лемківщина. – 1979. – Ч. 2. – С. 10–11.
- ²⁷ Герасимович Є. Лемківська елегія // Лемківщина. – 1985. – Ч. 2. – С. 22–25.
- ²⁸ Головчак І. Осіння калина // Лемківщина. – 1979. – Ч. 3. – С. 2–3.
- ²⁹ Остромира М. Лемківщина в огні (уривки) // Лемківщина. – 1979. – Ч. 1. – С. 17–19.
- ³⁰ Савицька І. Як забілюють сади... (Із нарису-спогаду «Босоніж на лемківських стежках») // Лемківщина. – 1980. – Ч. 2. – С. 3–4; Савицька І. Як забілюють сади... (Із нарису-спогаду «Босоніж на лемківських стежках») // Лемківщина. – 1980. – Ч. 2. – С. 3–4.
- ³¹ Дорогі земляки, широка українська громадо! // Лемківщина. – 1979. – Ч. 1. – С. 3.
- ³² Там само.
- ³³ Гвозда І. Дивні статті // Лемківщина. – 1981. – Ч. 2. – С. 1–2; Гвозда І. Національні меншини Польщі // Лемківщина. – 1979. – Ч. 3. – С. 3–4; Гвозда І. Права національних меншин – питання прав української національної меншини в Польщі // Лемківщина. – 1979. – Ч. 2. – С. 1–2; Гвозда І. Сучасна ситуація лемків Польщі на тлі деяких історичних прикладів // Лемківщина. – 1982. – Ч. 4. – С. 1–5.
- ³⁴ Мороз В. Місце Лемківщини в українському світі // Лемківщина. – 1980. – Ч. 4. – С. 1–3.
- ³⁵ Гулькевич В. Варварський злочин // Лемківщина. – 1988. – Ч. 2. – С. 13–14.
- ³⁶ Пасічняк В. Лемківщина – західний бастион України // Лемківщина. – 1982. – Ч. 3. – С. 1–2.
- ³⁷ Питляр О. Безсмертний Заглоба // Лемківщина. – 1980. – Ч. 2. – С. 6–7; Питляр О. Лемківщина – і майбутнє // Лемківщина. – 1981. – Ч. 4. – С. 3–4; Питляр О. Невже загибель Лемківщини? // Лемківщина. – 1979. – Ч. 3. – С. 1–2; Питляр О. Поет Лемківщини (Богдан Ігор Антонич) // Лемківщина. – 1979. – Ч. 2. – С. 4–5; Питляр О. Поклін Тарасові // Лемківщина. – 1983. – Ч. 3. – С. 1.
- ³⁸ Сиротинський І. Українці в Польщі // Лемківщина. – 1985. – Ч. 2. – С. 12–14.
- ³⁹ Гвозда І. Права національних меншин – питання прав української національної меншини в Польщі // Лемківщина. – 1979. – Ч. 2. – С. 2–3.
- ⁴⁰ «Солідарносьць» в обороні лемків // Лемківщина. – 1984. – Ч. 4. – С. 9.
- ⁴¹ Крук Б. 40-ліття переселеної акції лемків // Лемківщина. – 1987. – Ч. 2. – С. 2–5; І. Л. Ще до 40-річчя ганебного злочину в Закерзонні // Лемківщина. – 1987. – Ч. 3. – С. 2.

В статтє исследована польско-украинская проблематика на страницах журнала «Лемківщина». Доказано, что межнациональная тематика была представлена во всех рубриках журнала и сфокусирована на периодах Второй Речи Посполитой, Второй мировой войны и первых послевоенных годах.

Ключевые слова: «Лемківщина», польско-украинские отношения, историческая память, лемковедение, депортации, украинская диаспора.

The article has studied the Polish-Ukrainian issues in the magazine «Lemko». It has been found out that interethnic theme was presented in all sections of the magazine and it focused on the Second Commonwealth, World War II and the early postwar years.

Keywords: «Lemkivshchyna», Polish-Ukrainian relations, historical memory, Lemkos studies, deportation, Ukrainian diaspora.